

İslam Felsefesinde Ahlâki Görecelik: İbnü'l-Arabî Örneği*

Moral Relativism in Islamic Philosophy: Ibn Al-Arabî Example

• Mehmet İKİS^a

^aMEB Öğretmen,
Kayseri, Türkiye

Received: 15.08.2022
Accepted: 26.08.2022
Available online: 25.10.2022

Correspondence:
Mehmet İKİS
MEB Öğretmen,
Kayseri, Türkiye
mehmetikis@gmail.com

*Ömer Ceran, İslam Felsefesinde
Ahlâki Görecelik: İbnü'l-Arabî Örneği,
Ankara: Fecr Yayınları, 2022, 392 Sayfa,
ISBN: 9786258005813

ÖZ Bu makalede İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerinin ahlaki görecelik bağlamında bir değerlendirilmesinin yapıldığı *İslam Felsefesinde Ahlaki Görecelik: İbnü'l-Arabî Örneği* adlı kitabın tanıtımı ve değerlendirmesi yapılmıştır. Genelde vahdet-i vücud nazariyesine özelde İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerine ahlaki açıdan yöneltilen eleştirilere de değinilen kitapta özellikle İslam Felsefesi çerçevesinde ahlaki görecelik bağlamında modern ahlak tartışmalarına da ışık tutacak bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Giriş ve sonuç bölümleri hariç dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde felsefe tarihinde ahlaki göreceliğin düşünsel arka planı verilmiştir. İkinci bölümde ahlaki göreceliğin problem alanı değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde İbnü'l-Arabî'nin düşünce sistemi ele alınmış, dördüncü bölümde ise İbnü'l-Arabî'nin düşünceleri ahlaki görecelik bağlamında değerlendirilmiştir. Giriş bölümünde çalışmanın araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgi verilmiş, sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak ele alınan konulara bazı farklı disiplinler çerçevesinde atıflar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Arabî; İslam felsefesi; vahdet-i vücud; ahlaki görecelik

ABSTRACT In this article the book titled *Moral relativism in Islamic philosophy: Ibn al-Arabî example* has been introduced and evaluated. The book examines Ibn al-Arabî's thought system in terms of moral relativism. The book mentions critical review and discussion which is directed at vahdet-i vücud theory and in particular Ibn al-Arabî's ideas. And besides the author tries to guide the readers about modern moral debates. In the first chapter the author explains philosophical background of moral relativism. In the second chapter the problems of moral relativism are examined and in the third chapter Ibn al-Arabî's system is mentioned. In the last chapter Ibn al-Arabî's texts have been interpreted in terms of moral relativism. The conclusion chapter includes an overall assessment and references to different disciplines.

Keywords: Ibn al-Arabî; Islamic Philosophy; the unity of existence; moral relativism

Önsözünde verilen bilgiler ışığında Ankara Üniversitesi'nde yapılan ve 2021 yılında tamamlanan bir Doktora Tezinin kitaba dönüştürülmüş şekli olduğu anlaşılan eserin giriş bölümünde çalışmanın amacı, yöntemi ve önemine değinen yazar, genel anlamda İslam felsefesinde özelde ise İbnü'l-Arabî düşüncesinde ahlaki görecelik bağlamında akademik bir çalışmanın yapılmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca bu bölümde bir literatür değerlendirmesi yapılmış ve çalışmanın önemli bir boşluğu doldurduğu belirtilmiştir.

Birinci bölümde; toplumda tarihi süreçte ortaya çıkan ahlak düşüncesinin nedenleri tespit edilmeye çalışılarak ahlakın kaynağı ve şüpheciliğin ahlak felsefesine görecelik bağlamında etkisi incelenmiştir. Burada topluma yapılan vurgu dikkat çekmektedir:

“Ahlâk, temelde insan davranışlarının bir başka kişi ya da kişiler tarafından yapılan değerlendirmelerine dayanmaktadır. Yalnız başına, toplumdan uzak yaşayan bir insan için ahlâki değerlendirmeler yapma imkânı yoktur” (s. 27).

Ahlakın ontolojik, epistemolojik ve psikolojik yönüne vurgu yapan yazar, ahlakın kaynağı olarak akıl, din, sezgi ve örfü felsefi olarak incelemektedir. Ahlaki göreceliğin felsefi arka planı olarak Protagoras’ın insanın her şeyin ölçüsü olduğu düşüncesi ona yöneltilen eleştirilerle beraber tartışılmış ve göreceliğin dayandığı temel felsefi akımlar incelenmiştir.

Bu bölümde Batı Felsefesinde ahlaki göreceliğin tarihi hakkında da bilgi veren yazar, İslam düşünce tarihinde ahlaki görecelik olarak yorumladığı metinlere de değinmiş ve bazı kavram tahlillerine yer vermiştir. İslam düşünce tarihinden verilen örnekler, özellikle dikkat çekmektedir: el-Âmirî’nin (ö. 992), ahlaki mutlak ve mukayyet olarak ikiye ayırması, el-İsfahânî’nin (ö. 1108) bazı erdemlerde kadın ile erkeği farklı değerlendirmesi, el-Kindî’nin (ö. 873) kralların ahlakı ile toplumun ahlakını birbirinden ayırması gibi örnekler konuyu ilginç ve çekici hale getirmektedir (s. 76). Ahlaki göreceliğe yöneltilen eleştirilerle bu bölümde genel bir çerçeve çizmeye çalışılmıştır (s. 86).

İkinci bölümde; ahlaki göreceliğin problem alanı verilmiş ve kötülük problemine geniş bir yer ayrılmıştır. Kötülük; ahlaki, doğal, metafizik ve radikal olmak üzere dörde ayrılmış ve kötülük probleminde çözüm olarak üretilen düşünceler sıralanmıştır. Konuyla ilgili olarak İslam düşünce tarihinde hüsün ve kubûh tartışmaları incelenmiş ve İslam tasavvufunun epistemolojik yapısı tartışılmıştır. Burada ilginç bir başlık dikkat çekmektedir: Ahlaki Görecelik Bağlamında Çift Değerli Mantığın Savunulabilirliği. Yazarın ahlaki anlamda bir şeye kesin olarak iyi ya da kötü denebilmesinin imkânını tartıştığı bu bölümde verdiği bilgiler ve yaptığı bazı tespitler bu alanda yeni tartışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir. Yazar bir yargının ya doğru ya yanlış olduğu standart mantık temelindeki konuyu dini ahlak anlamında sevap ve günah kavramlarına getirerek özgün ve tartışmaya açık bir değerlendirme yapmaktadır:

“Sevap olmayan her davranışın günah olacağı düşüncesinin ortaya çıkaracağı teorik sorunları İslam hukuku uzmanları zaman içerisinde, sözcük olarak Kur’an-ı Kerim’de de hadislerde de geçmeyen ‘mubah’ kavramını üreterek aşmaya çalışmışlardır. Zira ne sevap ne günah olan bir alan inanan insan için geniş bir hareket alanı sağlamaktadır. Ayrıca inanç anlamında zihnini rahatlatarak ve zihnen sürekli teyakkuz halinden onu kurtaracaktır. Bu durum inanan insanı, davranışlarında sürekli Allah’ın hoşnutluğunu gözetme kaygısından uzaklaştırdığı için bir tür zihni tembelliğe götüreceği gerekçesiyle eleştirilebilir. Fakat dönemselsiyasi kaygılar bu durumu kısmen tolere etmemize olanak sağlamaktadır. Zira bu durum görece adaletsizlik olarak yorumlanan uygulamalar karşısında bunları onaylamayacak inananlar için bir isyan alternatifini bertaraf etmektedir” (s. 142).

Üçüncü bölümde, İbnü’l-Arabî’nin düşünce sistemini ve bu sisteme ahlaki açıdan yöneltilen eleştirilere değinen yazarın bu bölümde fazla ayrıntıya girmemesi eleştiriye açık bir nokta olarak değerlendirilebilirse de eserin asıl amacının ahlak konusuna yoğunlaşmış olması eseri okuyucu için tolere edilebilir kılmaktadır. Zira İbnü’l-Arabî’nin adıyla özdeşleşen vahdet-i vücud düşüncesini ayrıntılarıyla ele alan bir çalışma konuyu dağınık bir hale getirip çalışmanın amacını aşabilirdi ki nitekim bu tür çalışmaların çokluğu göz önünde bulundurulduğunda incelediğimiz eserin diğer

çalışmalardan ayrılan özelliği belirginleşecektir. Yazarın da belirttiği üzere İbnü'l-Arabî'nin ahlakı üzerinde yapılan eleştirel çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu, onun ve genel anlamda tasavvuf ahlakının din temelli bir yapıda oluşu ve bu dini karakterin kendini çok fazla tartışmaya ve eleştiriye açmamış olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber yazarın İbnü'l-Arabî ahlakının sadece dine istinat etmediğini ileri sürmesi ilginç ve değerli bir tespittir diye düşünüyoruz (s. 295).

Dördüncü bölümde İbnü'l-Arabî'nin ahlak düşüncesi tespit edilerek görecelik anlamında bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Burada üzerinde durulan hususlar ilginç ve önemlidir. Öncelikle onun düşüncesinde zahir-batın ayırımına dikkat çekilmekte ve bazı durumların zahiren başka batınen başka değerlendirilmesi göreceliğe kapı araladığı şeklinde yorumlanmaktadır. Burada verilen Hz. Musa'nın bir sepetle Nil nehrine bırakılması örneği oldukça çarpıcıdır. İbnü'l-Arabî bunu zahiren kötü fakat batınen iyi olarak değerlendirmektedir (s. 366). Din temelli ahlakın vahye istinat etmesi ve vahiyle belirlenen şeriatların değişmeye müsait yapısı ele alınan diğer bir konudur. Burada verilen bazı durumların Hz. Muhammet'in şeriatından önceki şeriatlarda yasak yani kötü olup onun şeriatında serbest bırakılmış olması yani kötü olma durumunun ortadan kalkmış olması örneği konuyu daha ilgi çekici yapmaktadır. Bu durum bir şeriat içinde de söz konusu olabilir ki bir mezhebin haram saydığı bir husus başka bir mezhebe göre helal sayılabilmektedir (s. 305). Dini ahlakta helalin iyiye haramın kötüye karşılık gelmesi burada zikredilebilir.

Yazar, tasavvuf ıstılahı içinde İbnü'l-Arabî ahlakını değerlendirirken onun, bazı davranışları mürid için haram fakat mürşit için helal saydığını belirtir ve bunu ahlaki anlamda bir görecelik olarak yorumlar. Burada yine ilginç bir örnek verir: Sema, İbnü'l-Arabî'ye göre müride haram mürşide helaldir (s. 288).

İbnü'l-Arabî'ye göre Melamilerin incelendiği başlık bize göre yine oldukça ilgi çekici ve üzerinde durulmaya değerdir. Ona göre Melamiler toplumda genel ahlak kurallarına aykırı hareket edebilir ve bu durum onların ahlaksız oldukları anlamına gelmez. Bunlar Allah'ın veli kullarının en üstünleridir (s. 354).

İbnü'l-Arabî'nin İslam beldesinde yaşayan gayr-ı müslimlerle ilgili düşünceleri ve onlara gösterdiği müsamahasız olarak nitelendirilebilecek yaklaşımla ehl-i beyte gösterdiği sınırsız müsamahanın ele alındığı bölümler özellikle dikkat çekmektedir. Bunların onun ahlaki sistemi içinde nasıl değerlendirileceği konusu eseri özgün hale getiren hususlardan biridir (s. 358).

Ahlaken iyi ve kötüyü felsefi anlamda temellendirirken bir davranışın özünde iyi ya da kötü olmadığı düşüncesinden hareket eden İbnü'l-Arabî, yazara göre genel Eşari düşünceye katılmaktadır. İyi ve kötü bizim yaptığımız değerlendirmelerden ibaret olup değişmeye müsait bir yapıdadır. Onun, İbnü'l-Arabî'den iktibas ettiği şu cümle ilginçtir:

“Hak, doğruya da yalana da iyi ve kötü ile hükmeder” (s. 357).

Dinen haram sayılan bazı fiillerin bazı durumlarda helal olabilmesi hatta önerilen iyi bir davranışa dönüşmesi kitapta üzerinde durulan diğer bir husustur. İbnü'l-Arabî'ye göre yalan her ne kadar kötü olsa da bazı durumlarda iyi olabilmektedir.

Bizim kitapta en çok ilgimizi çeken cümlelerden biri İbnü'l-Arabî'nin hiçbir durumu diğer durumla aynı kabul etmediğinin ifade edildiği cümledir. Yazarın tespitine göre bir zina olayı, İbnü'l-Arabî'ye göre asla diğer bir zina olayı ile aynı değildir. Çünkü ona göre şartlar, zaman ve şahıslar değişmiştir. Bu

durumda zinayı yasaklayan hükmün tahlili ve zina olayının değerlendirilme biçimi önem arz etmektedir. Bir eylem yasaklanıyorsa bu, o eylemle ilgili ortak noktaların tespiti ile mümkün olabilir. Aksi durumda olmuş bitmiş bir olayın yasaklanması mantıken mümkün değildir. Burada yazar konuya ışık tutabilecek bazı açıklamalar yapmaktadır (s. 339).

Yazara göre İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamberi (s.a.s.) bazı konularda ümmetinden ayrı değerlendirmekte ve ümmeti için helal olan bazı hususları onun için helal görmemektedir. Dinî ahlakta bir davranış için iyi anlamına gelen helalin Peygamber için farklı, ümmeti için farklı değerlendirilmesi, yazar tarafından ahlaki anlamda görecelik olarak yorumlanmıştır (s. 366). Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin insanın özgür olup olmadığı ya da her inanç biçiminin doğru olup olmadığı gibi bazı konularda verdiği bilgiler ve yapılan tespitlerin kitabı ilgi çekici bir kaynak haline dönüştürdüğü söylenebilir.

Eser, İbnü'l-Arabî özelinde İslam düşünce tarihinde görecelik bağlamında ahlakın incelendiği ilk eser olma özelliğine sahip ve sonraki çalışmalara ışık tutabilecek mahiyette olduğu söylenebilir.